

Prof. dr. sc. Pavo Živković
Filozofski fakultet u Osijeku
Sveučilište u Zadru
Marija Brandić, prof.
Filozofski fakultet u Osijeku

USORA I SOLI U PRVA DVA STOLJEĆA TURSKE PREVLAŠTI

Usora na prijelazu iz srednjeg vijeka u osmansko razdoblje

Teritorij Usore, smješten na prostoru sjeveroistočne i sjeverne Bosne, bio je a i danas jest, predmet istraživanja brojnih arheologa, povjesničara, demografa, sociologa i drugih znanstvenika, no ne u tolikoj mjeri da bi se mogla dati sveobuhvatna i cjelovita slika toga kraja, u daljoj i bližoj prošlosti. Još uvijek je zamagljena slika političke, upravne, gospodarske i etničke povijesti Usore u razdoblju osmanske prevlasti, pa i nama bližih vremenskih razdoblja. Da bismo barem donekle osvijestili osmansko razdoblje bilo bi nužno osvrnuti se i na prethodno razdoblje srednjega vijeka. Taj je kraj tijekom povijesti bio prostor kojim su prolazile brojne vojske na svom putu od sjevera prema jugu i obrnuto. Tijekom srednjeg vijeka kroz Usoru prolaze brojne ugarske vojne, zapadnoeuropski križari, Tatari i drugi osvajači.

Nedostatak povijesnih vrela, kako domaćih tako i stranih, ne daje nam mogućnost da preciznije osvijetlimo prošlost toga kraja prije 1244. godine, prije prvog pisanog traga s tog teritorija; riječ je o Povelji Bele IV. iz navedene (1244.) godine, kojom prodaje Bosanskoj biskupiji posjede u Slavoniji i sjevernoj Bosni, točnije u Usori (Dubička župa). Poznato je da u tim krajevima Slavonije oko Đakova i južnije, posjede ima prvi poznati ban Bosne, Borić. Taj kraj je gospodarski pa i strategijski, bio važan za mnoge susjedne vladare, prije svih ugarske vladare, pa i šire. Riječ je o kraju u kome su vrata Bosne i Huma za izlazak na sjever i zapad Europe. S toga nije čudo da su se tim krajem tijekom srednjeg vijeka pa i kasnije, kretale brojne vojske na svojim osvajačkim pohodima. Dolinama rijeka Bosne, Ukline, Usore i Tolise vodili su vojni putovi ugarskih ratnih ekspedicija u srednju Bosnu i Hum. U Usori su tijekom srednjeg vijeka, bile smještene brojne utvrde, a i značajna naselja što su s vremenom postala središta upravnih

jedinica - župa i oblasti. Spomenut ćemo samo neke: Dobor, Nenavište, Miloševac, Modriča, Dubica, Novi na Savi (Brčko), Srebrenik, Gradac (Gradačac), Derbent (Derventa) i drugi. Za neke od njih zna se da su bila i privremena boravišta bosanskih banova, što je slučaj s Miloševcem u kome je, kako se pretpostavlja, pokopan ban Stjepan II. Kotromanić, Modriča s crkvom Sv. Ilije u kojoj je vjenčan Tvrtko I. Kotromanić i drugi. Vidne promjene na tom prostoru, kako s aspekta društvenih i gospodarskih, tako i s gledišta etničkih i vjerskih prilika, nastupaju krajem XV. i tijekom XVI. stoljeća, za vrijeme turskih prodora i osvajanja u Bosni što nisu zaobišla niti Usoru. S turskim prodorima u sjevernu Bosnu dolazi do velikih demografskih kretanja, ponajprije katoličko-hrvatskoga življa, a onda i pravoslavno-srpsko-vlašskog, pa i turskog. Kršćani katolici prinuđeni su bježati na sjever preko Save, u Slavoniju i Ugarsku, zatim u Srijem pa i Bačku. U bježanjima pred Turcima katolici Hrvati doprli su do Mohača, Pečuha, Siklos-Šikloša, Santova, Baje te u područja oko Sombora i Subotice, Bača i Sente. Pri prvim turskim udarima na Usoru najveći broj naselja u tom dijelu Bosne ostao je pust i nenaseljen. Samo rijetka mjesta ostala su naseljena kao Nenavište (Gradačac), Koprivna, Modriča, Bihća Glavica, Novi (Brčko), Skakavac, Garevo, Čremošnica i Dubica. Najveći dio spomenutih naselja uz Savu i Tolisu bio je močvaran i vodoplavan pa je i to jedan od razloga što su Turci tamo rjeđe zalazili.

Nakon što su Turci zaposjeli područje Usore, na taj teritorij započinje naseljavanje muslimana i Vlaha. O njihovoj nazočnosti u tome kraju govori jedan turski popis iz 1570. godine, a odnosi se na dobojsku nahiju. U njemu se pored ostaloga ističe da je te godine u nahiji naseljeno oko 20 mjesta s malobrojnim katoličko-hrvatskim pučanstvom. Iz navedenog popisa vidimo da su katolici Hrvati naseljeni jedino u Foči kod Doboja, Kotorskom, Sočanici, Lupljanici, Detlaku, Jakešu, Gornjoj i Donjoj Ukrini, Tolisi, Nenavištu, Brki, Novom na Savi i drugima.

Južnije od Save prema Majevidi doselila su se brojna vlaška plemena pravoslavne vjere zajedno s Turcima i islamiziranim domaćim življem.

Muslimani su se grupirali najvećim dijelom u gradskim (varoškim) naseljima, Vlasi pravoslavci u pašnjačkim dijelovima pod Majevidom, Podvučjakom i Ozrenom, a katolici Hrvati ostali su uz Savu i Bosnu.

U vrijeme dugotrajnih i iscrpljujućih austro-turskih ratova tijekom XVI. i XVII. pa i na početku XVIII. stoljeća, naročito poslije Požarevačkog (1718.) i Beogradskog mira (1739.), započeo je povratak katolika Hrvata na prostore Usore, u pogranične krajeve BiH. Zbog svoje vjeroispovijesti turske su ih vlasti sumnjičile da su u dosluhu s Austrijom, pa su bili proganjani. Često su morali bježati preko Save i nastanjivati se u slavonska mjesta uz Savu, što su bila pod austrijskom vlašću.

Nakon što je tridesetih godina XVI. stoljeća Usora pala pod tursku vlast, nestankom posljednjeg Berislavića, taj kraj naseljavaju Vlasi koji dolaze iz istočne Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Iseljavanjem katoličkog življa iz tih krajeva odlaze i bosanski franjevci koji napuštaju crkvu u Crkvištu (Crkvinu), mjestu nekoć naseljenom katolicima Hrvatima. Tako to naselje s vremenom postaje pravoslavno. Popis iz 1533. godine više ne spominje niti jedno naselje u kraju između rijeka Bosne i Tolise, što ne znači da katolika Hrvata tamo nije bilo. Taj teritorij uz Savu smatrao se „ničijom zemljom“, pa ga stoga ne nalazimo u navedenom popisu. Mora se priznati da je zbog vodoplovnosti i močvarnog, nezdravog terena taj kraj inače bio slabo naseljen. Popis iz 1533. godine spominje u tom kraju 13 kultiviranih ali nenaseljenih mezri. Među takve se ubraja i naselje Vrbina Lokva i Tolisa.¹ Zbog nenaseljenosti toga područja, a zbog zaštite zaleđa za daljnja turska osvajanja prema sjeveru, turske vlasti trudile su se popuniti praznine novopridošlim Vlasima, pravoslavne i katoličke vjere. Tako je došlo do naseljavanja nekih mjesta u Usori, posebice na prostoru između rijeka Bosne i Spreče. Riječ je o sljedećim naseljima: Tremošnici, Žabarima, Domanovcima (Domaljevac), Hajsicima, Gornjoj i Donjoj Boki, Ogudovacu (Obudovac) s Orlovim poljem, Tolisi, Četvrtkovišima (Donja Mahala), Gornjoj Tolisi i drugima. Vlaško stanovništvo katoličke vjere naseljeno je u sljedećim naseljima: Tremošnica, Hajsici, Domanovci (Domaljevac). U spomenutim naseljima iz popisa se prepoznaju članovi ovih vlaških rodova: Jakšići, Petrosalići, Kojasići i drugi.²

Autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo s područja uz Savu i Bosnu pri ušću, nastoji zadržati posjede u prekosavskim naseljima u Slavoniji, kako bi bili što bliže svojim starim staništima. Muslimansko stanovništvo tijekom vremena, osiguranjem graničnih dijelova sjeverne Bosne, napušta seoska naselja: Dobor, Dubicu, Tolisu, Tremošnicu, Garevac, Novi i preseljava se u stara ili novoutemeljena gradska naselja s državnom upravom: Nenavište (Gradačac), Brku, Modriču, Odžak, Srebrenik i druga mjesta. U strahu od turskih progona hrvatsko stanovništvo tijekom XVII. i XVIII. stoljeća bježi iz Usore. Najviše se to odnosi na stanovništvo naselja Dervente, Broda, Odžaka, Modriče, Novog, Srebrenika i još nekih naselja. Navedena gradska naselja naseljavana su ponajviše muslimanskim življem ili Vlasima s Ozrena, iz Hercegovine i istočne Bosne.

¹ Pavo Živković, *Prilog historiji Bosanske Posavine*, 150 godina Osnovne škole u Tolisi, Tolisa 1973, str. 44.

Pavo Živković, *Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII. st.* (Dolazak, razvoj i nestajanje Hrvata katolika na tim prostorima), II. izdanje, Sarajevo-Mostar 1998, str. 54.

² P. Živković, *Prilog historiji Bosanske Posavine*, isto, str. 45.

Nakon zauzimanja Usore, Turci su započeli s administrativnom preuredbom toga kraja, kao uostalom i cijele Bosne i Hercegovine. Rijeka Bosna postala je granicom što dijeli Usoru na dva dijela. Prema novoj podjeli, što su je izvršile turske vlasti, Modriča je ušla u sastav nahije Nenavište, dok su naselja na lijevoj obali rijeke Bosne, ostala u sastavu dobojske nahije.

Padom utvrđenog naselja Kobaša 1536. godine, turske vlasti od toga su naselja stvorile sjedište kadiluka i nahije. Tom središtu nakon 1536. godine, pripast će i doborska nahija. Prvo spominjanje dobojske nahije u sastavu kobaškog kadiluka potječe iz 1540. godine, kada je proveden prvi popis nahija u navedenom kadiluku.³

Nakon što su zaposjeli i utvrđeni Dobor, Turci su u to mjesto smjestili posadu koju je činilo 40 čuvara dovedenih uglavnom iz Srbije, iz šabačke nahije. Utvrdu Dobor čuvali su graničarski i tvrđavski odredi zvani ulufedžije, kao uostalom i sve druge utvrde. Ti čuvari nisu upisivani u spahijske deftere, već su imali svoje zasebne popise.⁴ Jedan od spomenutih ulufedžija je i izvjesni Muhjudin, sin Iljasa koji je u to mjesto došao kad i drugi ulufedžije i tu se zadržao do konca života, za razliku od drugih koji tamo borave duže ili kraće vrijeme. U popisu se ističe da je navedeni ulufedžija Muhjudin bio veliki uzgajivač pčela u doborskoj nahiji, a radio je to za mnogo poznatijeg Gazi Husrev-bega. Ovaj je samo u prvoj polovini 1537. godine *uvakufio* preko 150 košnica pčela, i to samo u Doboru.⁵ Zbog određenih zasluga spomenuti ulufedžija Muhjudin, bio je nagrađen položajem dizdara za Dobor te je na tom položaju ostao do 1587. godine, nakon čega je ta služba postala nasljedna i po toj osnovi prešla na njegova sina Jusuf-agu. Ovaj je na položaju dizdara ostao pune 23 godine.⁶ Dobor je jedno vrijeme imao status vojne krajine sve do utemeljenja kobaškog kadiluka. Kada je Dobor ušao u taj kadiluk, tamo počinju dolaziti stalne mustahfize-timarlije, ponajviše zbog planova Turske za daljnja osvajanja sjevera i sjeverozapada. Timarlije i timari tih mustahfiza nisu bili samo u

³ A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente u XVI. stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, X/2, 1974,

str. 111. - 133., str. 112. Usporediti: Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 234.

⁴ A. Handžić, *Prilog istoriji starih gradova u bosanskoj i slavonskoj krajini pred kraj XVI. vijeka*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XIII/1962, str. 321. - 339. Usporediti: Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 234.

⁵ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, Naše starine, sv. I, Sarajevo, str. 4. - 47; str. 21.

⁶ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, str. 21. Usporediti: B. Zlatar, *Na periferiji Osmanskog carstva*, Modriča sa okolinom u prošlosti, Modriča 1986, str. 73. - 107; str. 76.

doborskoj nahiji, već i u drugim krajevima BiH u kojima su posebno bile nestabilne demografske i gospodarske prilike.

Odlazak hrvatskog katoličkog stanovništva s područja Usore, nagnalo je turske vlasti da provedu određene upravne i sudske reforme, kako bi na tim prostorima zadržali i katoličko - hrvatsko pučanstvo, odnosno, kako bi spriječili daljnje iseljavanje, ali i stvorili adekvatne uvjete da se iseljeni vrate. Egzodus katolika Hrvata iz usorskoga kraja mogu potvrditi brojna opustjela naselja i zemljišta (mezre), posebice u nahiji Dobor i Nenavište.

Nahija je Nenavište, u vrijeme turskih osvajanja, kao uostalom i čitav kraj lijeve obale rijeke Bosne pri ušću, opustjela. Bila je to, reklo bi se, „ničija zemlja“. Opustjelost Nenavišta zabilježena je i u popisu iz 1533. godine. Te se godine u čitavoj nahiji spominju samo četiri, i to slabo naseljena mjesta: Gračac (Gradačac), Bihća Glavica, Koprivna i Modriča, s jedva 49 poreznih obveznika i 10 mudžereda (neženja). U navedenom dokumentu navodi se da je u Gračacu (Gradačcu) bilo ukupno 11 muslimanskih i 6 kršćanskih kuća s dva mudžereda. Ili, u Modriči gdje su bile samo dvije muslimanske i 14 kršćanskih kuća, s 4 mudžereda.⁷ Među nenastanjenim mjestima u nenaviškoj nahiji spominje se 13 naselja. Ništa bolja situacija nije bila ni u doborskoj nahiji, s lijeve obale rijeke Bosne. U tom dijelu je, ako se izuzme utvrda Dobor (naseljen stanovnicima turske straže) sve drugo bilo opustjelo.

Opustjele dijelove i naselja, turske su vlasti naseljavale vlaškim i muslimanskim življem koje je tamo došlo zajedno s turskom vojskom. Novopridošlice i pravoslavne i muslimanske vjeroispovijesti, imale su obrambenu ulogu već pri samom naseljavanju. O tim doseljenicima najvjernije podatke daju nam popisi iz 1540. - 1542. godine. U njima se navodi popis pučanstva posade Dobor sa svim timarima. U popisu se spominje da je Dobor imao u to vrijeme 20 mustahfiza (timarlija), čija novčana vrijednost premašuje novčanu sumu timara od 31.415 akči.⁸

Zanimljivo bi bilo razmotriti omeđenost prostora doborske nahije, koja je kao uostalom i tijekom srednjega vijeka, imala veoma značajan strategijski položaj. Ta se nahija prostirala na području zapadno od Dobra te u trokut Doboje - Bosanski Šamac - Dubočac na Savi. Granice te nahije prostirale su se tokom rijeke Bosne od Doboja do ušća te rijeke u Savu. Otuda je granična crta išla uzvodno rijekom Savom od Pruda do Dubočca, pa dalje kopnenom zaobljenom crtom derventskim krajem. To je područje

⁷ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1975, str. 138.

⁸ *Sumarni defter Bosanskog sandžakata iz 1540. - 1542.* fol.113. Tapy defter, br. 201. Usporediti: P. Živković, *Hrvati Bosanske Posavine u prošlosti*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, br. XXXII/19, 1992/93.

str. 255. - 297, str. 280. nap. 9; P. Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 235.

zadržalo status vojne krajine s novoutemeljenim sandžakatima: požeškim i čazmanskim i to sve do 1522. godine; od te godine to područje ulazi u spahijski popis, koji se, na žalost, nije sačuvao. Popis iz 1570. godine koji se odnosi na doborsku nahiju, spominje da je nahija imala 20 naseljenih mjesta s 10 čiftluka i četiri mezre (selišta). Od nekoliko mezri, s vremenom će se stvoriti nova naselja. Među spomenutim naseljima u popisu treba izdvojiti: Foču, Kotorsko, Sivčanicu (današnje Velika i Mala Sočanica), Luljanicu (danas Gornja i Donja Lupljanica), Detlak (današnji Gornji i Donji Detlak), Crnač, Rabtaj mezru (po svoj prilici, današnji Rapčani), Podnovje (Podnovlje), Novosel, Lešnicu, Bukovicu (danas Velika i Mala Bukovica), Komarovac (možda današnja Komarica), Gornju Gnojnicu, Jakeš, Ljubivču, Pridol Ovase i Gornju i Donju Ukrinu.⁹ Kako je iz popisa vidljivo, u tom dijelu Usore naseljeno je samo jedno mjesto - Jakeš, dok su ostala navedena naselja na području današnjih općih općinskih mjesta Doboja, Dervente i Bosanskoga Broda. Jedan od razloga slabe naseljenosti doborske nahije pored ostalog je i njezin status vojne krajine s graničnim zadaćama. Kao takva i nije mogla biti bolje naseljena, posebice ne katoličkim - hrvatskim življem zbog blizine Austrije. I nakon prestanka turskih osvajanja preko Save u te krajeve više će se naseljavati muslimansko stanovništvo nego katoličko - hrvatsko. I pravoslavno će pučanstvo tamo biti brojnije od katoličkog.

Osjetne demografske promjene u Usori na štetu hrvatskoga stanovništva, prouzročili su Turci, naseljavanjem opustjelih mjesta vlaškim življem pravoslavne vjere koje su uzimali u granične službe. Od spomenutih 20 naselja, prema popisu iz 1570. godine, njih 18 su filurdžije, a ostala dva su rajinska-zemljodjelska. Naseljenici Jakeša, pa i Dobora, kao i drugih 16 mjesta, organizirani su po načelu knežina, to će reći da su organizirani i podijeljeni po džematima lociranim u najužem broju uz putne pravce ili uz samu tvrđavu Dobor. Autohotno katoličko - hrvatsko pučanstvo na prostorima Usore, kao uostalom i u cijeloj BiH, zahvaćeno je islamizacijom tijekom XVI. i XVII. stoljeća. O tome svjedoče brojni primjeri stanovnika naselja Sivčanice, Foče, Bukovice, Jakeša, Kotorskog, Podnovlja i drugih mjesta Usore.

Doborska nahija postaje posebice značajnom u drugoj polovini XVI. stoljeća, ponajviše zahvaljujući položaju i prometnici što je tuda vodila prema sjeveru u Slavoniju i dalje u Ugarsku. Kako bi stala u kraj prepadima i pljačkama na tim važnim prometnicama, Turska je počela stvarati naselja uz tu prometnicu; tako su nastali Jakeš, Pećnik i sam Dobor. Sve češći prepadi i pljačke, nagnali su turske vlasti da stvore veliki derbend sela Gornje Ukline. Stanovnicima toga mjesta bilo je naloženo da paze i čuvaju prometnicu od nereda i pljačke. Od svake kuće u tom naselju, turske su vlasti, umjesto

⁹ A. Handžić, *Postanak Dervente*, str. 114.

ušrova i resumova, uzimale po 100 akči koje su plaćali spahiji.¹⁰ Načinjen je popis i muslimanskog džemata od 38 obitelji i za njih je izgrađena džamija upisana kao Džamija mahala. Utemeljitelj prve džamije u Usori, one u Derventi, izvjesni je Ali-aga Dizdar, inače mještаниn Dobora.¹¹

Pored muslimanskog i pravoslavnog stanovništva u te krajeve turske su vlasti naselile i Vlahe katoličke vjere. Njihovim naseljavanjem nikla su nova naselja koja će s vremenom prerasti u značajna vjerska središta čitave sjeveroistočne Bosne. Tu prije svega treba spomenuti Tišinu, Hajsic, Tremošnicu i druga. Veći broj novih naselja spominje se tek u trećem popisu (defteru) Zvorničkog sandžakata, objavljenom 1548. godine. U tom popisu nalazimo prve podatke o naseljima: Hajsici (današnji Hasić), Crkvice ili Križevac (današnja Crkvina), Vučkovac (kod Gradačca), Čremošnica (Tramošnica), Žabar, Domanovac (Domaljevac), Ledenice, Koprivna, Gornji i Donji Boki, Ogudovac (današnji Obudovac), Tolisa na ušću istoimene rijeke, Tolisa na izvoru istoimene rijeke, Tvrtkovište (današnja Donja Mahala), Matić Selište i druge. Među nova naselja iz osmanskog razdoblja s lijeve obale rijeke Bosne spadaju: Pećnik, Velika Foča, Svilaj, Dubica, Kobaš i druga, a u istočnom dijelu Usore to su: Brka, Poljaci, Sila, Dubrave, Hrgovi, Špionica, Gorice, Krepić, Ulice i druga. U nekim od navedenih naselja u ranom turskom razdoblju živjelo je i muslimansko stanovništvo, istina u malom broju. Tako ih nalazimo i u naseljima Gornji i Donji Boki (današnji Bok i Oštra Luka u oraškoj općini).¹²

Za razliku od ostalih dijelova BiH, u Usori, napose u Bosanskoj Posavini, islamizacija nije imala takve razmjere. Ovdje je ostalo u dobroj mjeri autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo s desne obale rijeke Bosne, dok su lijevu naselili Hrvati katolici iz Hercegovine i srednje Bosne u bijegu pred Turcima pomičući se prema sjeveru, u vrijeme najžešćih austro-turskih ratova. Razloge slabijoj islamizaciji u tom dijelu Bosne, treba tražiti pored ostaloga i u mogućnosti sklanjanja hrvatskog stanovništva u Slavoniju i Ugarsku te njegovu povratku na stara staništa, prestankom ratnih događanja. Na tim prostorima ne nalazimo tragova „kristjanstva Crkve bosanske“ osim u oblasti (župi) Soli, pa je i to jedan od razloga slabijeg intenziteta islamizacije, u usporedbi s krajevima srednje Bosne i Hercegovine.

¹⁰ Tapy defter, br. 415., fol. 255/1570. god. Usporediti: P. Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 236.

P. Živković, *Povijest BiH do konca XVIII. stoljeća i Povijest Hrvata Bos. Posavine do početka XX. stoljeća*, Mostar, HKD „Napredak“, 1994, str. 143. - 204, str 166.

¹¹ Njihov je popis prikazan u radu: A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente*, str. 118, nap. 30.

¹² M. Mikičić, *Oštra Luka – Bok do početka Domovinskog rata 1992. godine*, Oštra Luka, 1994, str. 19, nap. 80; P. Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 54.

Ako već nije bilo masovnije islamizacije na prostorima Usore, bilo je masovnijeg naseljavanja Vlaha pravoslavne vjere, posebice na prostorima Ozrena koje je bilo sklonije islamizaciji. Nadalje, kraj uz Savu s lijeve i desne obale rijeke Bosne bio je dobro pastoralno pokriven postojanjem većeg broja katoličkih župa i samostana (Modriča, Skakava, Tramošnica, Blaževac, Bijela, Brka, Dubica i druge) u kojima su djelovali franjevci, a tu je i blizina Đakovačke biskupije s kojom su bili vjerski povezani.

Život Katoličke crkve i djelovanje franjevacu u njoj, u prva dva stoljeća turske prevlasti u Usori i sjeveroistočnoj Bosni bio je poput isprekidane i izlomljene crte koja je pokazivala kontinuirani pad. Za podizanje novih ili obnovu porušenih župa i samostana bilo je potrebno i novca i dobre volje turskih vlasti koje su za to davale dopuštenje, a i jednog i drugog nije bilo u zadovoljavajućoj mjeri. Dopusicu za obnovu crkava, a kamoli podizanje novih, bilo je vrlo teško dobiti. Franjevci su morali utrošiti mnogo novca za potplaćivanje turskih dužnosnika. Snalazili su se na razne načine pa tako nisu bile rijetke i njihove prošnje u krajevima Slavonije, Austrije i Ugarske. Veći je broj samostana i crkava devastiranih u turskim osvajanjima, koje nisu bile obnovljene. Tu prije svega mislimo na one u Usori i istočnoj Bosni: Srebrenici, Gradovrhu, Bijeljini. Neke od franjevačkih crkava i samostana izdržale su i turska osvajanja ali će u XVII. stoljeću nestati. Imajući u vidu činjenicu da u župi Soli nije bilo većih otpora turskim vlastima neke su od crkava opstale. Tako se 1514. godine spominju dvije crkve u župi Soli: samostan i crkva Blažene Djevice Marije u Gornjoj Tuzli i Donjoj Tuzli crkva Svetog Petra.¹³

U novoj administrativnoj podjeli župe Soli na nahije spominje se djelovanje franjevacu u tom kraju. Tako se u jednom pismu bosanskog sandžak-bega Mustafe-bega Juriševića, napisanoga između 13. i 22. lipnja 1515. godine, spominje oslobađanje 10 laika samostana u Yukari Tuzla (Gornja Tuzla) od plaćanja avarizi-divaniye. U pismu stoji: *Ovim se oslobađa 10 ljudi u nahiji Gornja Tuzla avarizi-divaniye, zato što će služiti redovnicima u samostanu koji se nalazi u Gornjoj Tuzli.*¹⁴ Spomenuti ljudi bili su naseljeni u navedenoj nahiji. Taj izvor najstariji je spomen Gornjotuzlanske nahije, što upućuje na zaključak da je Tuzla pod tursku vlast pala 1512. godine, kao i cijela župa Soli, pa i čitava Srebrenička banovina. Turci su u novoj upravnoj reformi, poštovali i staru upravnu podjelu koju su nasljeđovali. Govori to podatak za naziv Gornje i Donje Soli, a Turci su ih preveli na arapsko-perzijski izraz Memlehai-bala i Memlehai-zir, što u

¹³ D. Mandić, *Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba*, knj. I, Mostar, 1934, str. 10.

¹⁴ Pismo se nalazi u ostavštini Franjevačkog samostana u Makarskoj, pod serijom *Turske isprave* M/3.

prijevodu znači Gornja i Donja Solana. U navedenim naseljima nalazio se po jedan samostan što upućuje na zaključak da su u tome području živjeli i Hrvati katolici. Rečene nahije spominju se u sumarnom popisu (defteru) Zvorničkog sandžakata sa statusom carskog hasa u sastavu kadiluka Srebrenice. Iako defter nije precizno datiran, podaci što ih donosi za dvije nahije Gornju i Donju Tuzlu, potječu najkasnije iz 1516. godine, kada je u Bosni vršen opći popis.¹⁵ Nažalost, defter nam ništa ne kazuje koliko je kuća bilo u Izvorištu, smještenom na lokalitetu Gradovrh. Navodi se samo ukupan prihod upisan u državnu blagajnu, a taj je iznosio 3520 akči.¹⁶

U Donjoj Tuzli defter ne spominje niti jedno naselje, što upućuje na zaključak da je crkva Svetog Petra u Donjoj Tuzli mogla biti podignuta nešto kasnije, poslije 1516. godine. Naselje Izvorište koje se spominje u defteru u potpunosti se poklapa s Gradovrhom što je bilo naseljeno katoličkim življem, još prije pada Srebreničke banovine 1512. godine. U tom naselju nalazimo i uglednu kneževsku obitelj Magljaševića koja je započela gradnju novog samostana u Gradovrhu. Isti je dovršen i predan franjevcima tek s uspostavom turske vlasti u župi Soli, poslije 1512. godine.¹⁷ Dolaskom Turaka i njihovom uspostavom vlasti u župi Soli, veliki broj katoličkog življa bježi u Slavoniju i Vojvodinu. Potvrđuje to i naziv novih lokaliteta pridošlog stanovništva u Slavoniji, kakav je slučaj s lokalitetom Soljani u županjskoj općini. Bilo je i onih koji su ostali u župi Soli, na svojim starim ognjištima. Njih su pastoralno zbrinjavali tamošnji fratri crkve Blažene Djevice Marije i nešto kasnije podignute crkve Svetog Petra u Donjoj Tuzli.

Stanje katoličkog pučanstva, pa samim time i franjevaca u župi Soli, osjetno se pogoršalo za vrijeme Selima I. Surovog 1512. - 1520. i Sulejmana Veličanstvenog 1520. - 1566. U Bosni je za namjesnika postavljen Gazi Husrev-beg, podrijetlom Bosanac koji želi potpunu islamizaciju BiH. Na tom putu najveću zapreku predstavljali su mu franjevci koje želi pod svaku cijenu iskorijeniti u Bosni i Hercegovini. Prilike u Usori i Soli naročito su se pogoršale za vrijeme austro-turskih ratova tijekom XVI. i XVII. stoljeća, najprije 1526. - 1566. kada su u vihoru rata nestale brojne crkve i samostani među kojima i onaj u Zvorniku 1538. godine.¹⁸

¹⁵ *Basvekalet Arsivi*, Istanbul, Tapy defter, br. 171.

¹⁶ A. Handžić, *Bosanske solane u XVI. i XVII. vijeku*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. III, Tuzla, 1959, str. 67. - 111; str. 70.

¹⁷ E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Zagrabiae, 1892, str. 428.

¹⁸ Oko utvrđivanja godine stradanja samostana i crkve u Zvorniku postoje različita stajališta. Dok jedni iznose 1533. godinu, drugi uzimaju 1538. Prvu godinu zastupa i M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH za prvih šest vjekova njihova boravka*, I. - IV, sv. II, Zagreb, 1881, str. 32.

U sumarnom popisu Zvorničkog sandžakata što potječe iz 1533. godine, Gornja Tuzla upisana je kao „varoš Memlehai-bala“, sjedište istoimene nahije s 144 muslimanske i svega 10 kršćanskih kuća, četiri inokosne i jednom udovičkom kućom. Prema navedenom popisu u naselju Izvorište, za kojeg rekosmo da se poklapa s Gradovrhom, postojalo je 20 kršćanskih kuća, 8 kuća mudžereda, 4 udovičke, jedna baština, jedan primićur i jedna crkva čije se nažalost, ime ne spominje.¹⁹

Za vrijeme vladavine Sulejmana Veličanstvenog nastupilo je teško razdoblje zbog čestih ratova. Ukupno šest vojnih poduzeto je u godinama 1526., 1529., 1532., zatim neprekidni rat od 1541. do 1547. godine, te pohodi 1555. - 1562. i napokon njegov zadnji, 1566. godine. U navedenim ratovima stradala je i župa Soli, pa i cijela Slavonija. Gotovo svi samostani u tom kraju bili su porušeni, a narod izbjegao ili prešao na islam. Takva sudbina zadesila je i gradovrški samostan i njegove fratre i vjernike. Za duže vrijeme nije se oporavio. Nakon neuspjele turske vojne 1532. godine, uslijedila je odmazda turskih vlasti prema katolicima u pograničnim teritorijima s Austrijom u koje su spadali Usora i Soli. U tim odmazdama stradao je i samostan u Zvorniku iz koga su franjevci bili istjerani, zgrada spaljena, a crkvu posvećenu Svetom Duhu, Turci su pretvorili u džamiju. Tom je prilikom tijelo franjevca fra Petra Tuzlaka, koje je zakopano pored samostana, izvađeno i oskrvnjeno. Mještаниn Pave Suić, katolik, prenio je njegove posmrtnе ostatke u Gradovrh. Samostan su franjevci napustili najkasnije 1538. godine ponijevši sobom sliku Blažene Djevice Marije. Bježeći pred Turcima, zaustavio ih je turski vojnik, koji je tražio da vidi što oni to nose. Kada su mu pokazali sliku, Turčin koji je jahao na konju, udario je kopljem u sliku iz koje je potekla krv. Legenda kaže kako je taj Turčin pao s konja u provaliju u vode Drine, a za vrijeme svih većih Gospinih svetkovina, na tom mjestu, u valovima duboke Drine pojavljivalo se tijelo rodoskrvnitelja.²⁰

U još jednom detaljnom popisu Zvorničkog sandžakata iz 1548. godine, Izvorište se i dalje spominje kao dio kasabe Memlehai-bala, zapravo kao dio kršćanske kasabe što je imala dvije mahale.²¹ Tada se već Gornja Tuzla smatrala razvijenom kasabom, s čak pet muslimanskih mahala. Crkva u tom popisu, više se ne spominje, pa ostaje zagonetno što se s njom dogodilo. Ne spominje se niti u popisu iz razdoblja 1600. - 1604. godine,²²

¹⁹ Basvekalet arsivi, Tapy defter, br. 173.

²⁰ Philippus ab Echeuia, *Epitome vetustatus Provincie Bosnensis, Ancone, 1776*, str. 66. - 67. Usporediti: Batinić, *Djelovanje franjevacu u BiH*, sv. II, str. 32.; M. Filipović, *Propast franjevačkog manastira Gradovrha kod Tuzle i poreklo ikone „Crne Gospoe“ u franjevačkom manastiru u Baču*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, br. IV, Tuzla, 1960, str. 89. - 94; 91.

²¹ Baskvalet arsivi, Tapy defter, br. 173.

²² Baskvalet arsivi, Tapy defter, br. 83.

što upućuje na zaključak da je i ona doživjela sudbinu brojnih drugih u BiH pa i župi Soli, odnosno Usori. Štoviše ni naziv sela Izvorište ne spominje se u popisu iz 1548. godine. Možda je ono promijenilo naziv u Gradovrh, ime pod kojim se kasnije spominje samostan.

Kada i kako je nestala crkva u Gornjoj Tuzli, pitanje je koje se nameće u historiografiji, a koje je teško odgonetnuti zbog pomanjkanja povijesnih vrela. Taj problem je u dosadašnjoj historiografiji izazvao podvojena mišljenja i tumačenja. Neki povjesničari iznose stajalište da je 1541. godine domaći čovjek katolik, vlastelin podmitivši šakom dukata isprosio u turskih vlasti bujuruldiju (dopuštenje) da umjesto porušenog samostana u Zvorniku, podigne o svom trošku novi samostan u Gradovrhu. Prema pripovijedanju M. V. Batinića, bio je to izvjesni Pavao Sić.²³ Te godine preneseno je i tijelo fra Petra Soljanina kojeg neki povjesničari poistovjećuju s fra Petrom Zlojutrićem; no nisu u pravu jer nije riječ o istoj osobi. Prilikom novog pokopa fra Petra Soljanina, kronike nam kazuju da mu je tijelo iako unakaženo ubodima noža, ostalo potpuno očuvano od raspadanja. Na tom drugom njegovom pokopu našao se i jedan broj ljudi islamske vjere, od kojih su neki doživjeli čudotvorna viđenja i doživljavanje čudotvornog bosanskog fratra.²⁴ Tako Gradovrh posta hodočasničko mjesto, istina, pohođeno u tajnosti, jer se u njemu čuvala i probodena slika Blažene Djevice Marije. Ranije podignuta crkva u Gradovrhu, po svoj prilici nestala je u vrijeme tursko-mletačkih ratova 1537. - 1540. Tom mišljenju pridružuje se i povjesničar Julije Jelenić, koji kazuje, između ostalog, da su u tom vremenu brojne crkve i samostani stradali od Turaka, ali su nakon rata bile obnovljene, a neke i novosagrađene. Takva je bila i ona u Gradovrhu, napravljena od šepera (pruća) i naboja zemlje.²⁵ Ovu tvrdnju J. Jelenića tim je teže prihvatiti kad se zna da su Turci u vrijeme velikih progona franjevaca za vrijeme Gazi Husrev-bega, dopuštali da se podižu nove crkve, tim više kad se zna da su već postojale u Gornjoj i Donjoj Tuzli pa je teško prihvatiti da su turske vlasti dopustile gradnju treće crkve. Po svoj prilici nova crkva je izgrađena kao svojevrsna zamjena za porušenu crkvu u Gornjoj Tuzli, što se u popisu iz 1548. godine više ne spominje. Ovakvu tvrdnju donekle zamagljuje činjenica da se u izvješćima Bonifacija iz 1581. i Baličevića iz 1591. godine spominje ponovno crkva u Gornjim Solima koju poistovjećuju s onom u Gradovrhu. Naime u Gradovrhu je postojala crkva koja se u vrelima navodi kao *Ecclesia Salinis Superioribus*. Vizitatori, koji su pohodili Soli tijekom XVII. Stoljeća, u svojim izvješćima spominju crkvu u Gradovrhu i crkvu u Donjoj Tuzli, no nigdje se ne spominje crkva u Gornjoj

²³ M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv.II, str. 39. Nešto ranije on spominje 1533. godinu u kojoj se to dogodilo. M. V. Batinić, isto, str. 32. Vidjeti napomenu 18.

²⁴ M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u BiH*, sv. II, str. 39./40.

²⁵ A. Handžić, *Bosanske solane*, str. 71.

Tuzli. Tu prije svih moramo spomenuti izvješća H. Lučića iz 1639. i M. Maravića iz 1655. godine.²⁶

Podizanje crkve u Donjoj Tuzli nedvojbeno govori o nazočnosti katolika u tom dijelu Soli, tijekom XVI. pa i XVII. stoljeća. Ovo naselje imalo je status sjedišta nahije pod imenom Memlehai-zir. Varoš je imala samo 53 kuće od čega čak 46 kršćanskih, 18 mudžereda, 4 udovičke i svega 7 muslimanskih kuća s četiri mudžereda. U Donjoj je Tuzli 1533. godine u defteru upisana i jedna crkva.²⁷ Naselje s najbrojnijim kršćanskim življem u toj nahiji su Tušani. Imalo je 22 obitelji katoličke vjere, 5 kuća mudžereda, 11 baština, 1 primićur i tri muslimanske kuće s 2 mudžereda.²⁸ Nismo sigurni je li to selo Tušani identično s kasnijim nazivom Tušanj što se pod tim nazivom prvi put spominje 1750. godine.²⁹ Ako se malo više pozabavimo analizom broja mahala iz popisa od 1548. godine, uočiti ćemo da su brojnije one turske nego kršćanske. U Gornjoj Tuzli prema navedenom popisu bilo je svega dvije kršćanske mahale: Mahala Varoš, sa sedam kuća te jednom udovičkom i Mahala Izvorište, s 18 kuća i dvije baštine; jedanaest kuća su starosjedilačke, a pet su doseljenici uglavnom sa sela.³⁰ Iz navedenog, jasno je uočljivo da se u Izvorištu broj kršćanskih kuća smanjio za jednu petinu, u odnosu na podatke iz 1533. godine. Stoga se može zaključiti da je ta mahala polako nestajala i gasila se, pa se kasnije u popisima više i ne spominje. Gornja Tuzla je 1548. godine imala čak 396 muslimanskih i samo 23 kršćanske kuće. Stanje u Donjoj Tuzli najbolje oslikava popis iz 1548. godine koji kazuje da je kršćanskih mahala u toj nahiji bilo dvije, ali s kudikamo brojnijim kućama. Tako je kršćanska mahala imala 44 starosjedilačke kuće, 7 udovičkih i u tom dijelu nalazila se crkva Svetog Petra. Druga kršćanska četvrt bila je još brojnija po kršćanskim kućama. U njoj su 72 kršćanske kuće, uglavnom doseljenika sa sela. Ukupno je u Donjoj Tuzli bilo 116 kršćanskih kuća.³¹ Ti podaci jasno ukazuju na činjenicu da se kršćansko stanovništvo koncentriralo uz crkvu Svetog Petra, a polako je nestajalo stanovništvo koje je svoje vjerske potrebe zadovoljavalo u crkvi Blažene Djevice Marije u Gornjoj Tuzli, bolje rečeno u Gradovrhu.

Dva samostana u Soli, čini se, postojali su do samog konca XVI. stoljeća. To zaključujemo iz kasnijih popisa koji brojčanim stanjem kršćana potvrđuju činjenicu da su se zajedno s fratrima iz Donje Tuzle i njihovih samostana žitelji povlačili pred Turcima i zadržali u Usori u Modriči,

²⁶ E. Fermedžin, *Acta Bosnae*, str. 426. - 429; 475. - 480.

²⁷ Basvekalet aršivi, Tapy defter, br. 173.

²⁸ Basvekalet aršivi, Tapy defter, br. 260.

²⁹ A. Handžić, *Bosanske solane*, str. 79.

³⁰ Basvekalet aršivi, Tapy defter, br. 260.

³¹ Basvekalet aršivi, Tapy defter, br. 260. Usporediti: A. Handžić, *Bosanske solane*, str. 79.

Blaževcu, Skakavi, Brki, Tramošnici, Crkvištu (Crkvina kod Šamca), Kornici, Ledenicama i drugim usorskim mjestima. No, kako se ni tu, iz sigurnosnih razloga, nisu mogli duže zadržati, krenuli su dalje na sjever. Tijekom 1580. godine izgorio je samostan u Donjoj Tuzli. Kronike govore da su ga zapalila turska djeca. Turske su vlasti dale dopuštenje da se izgorjele kuće i crkve mogu obnoviti ili podignuti nove na starom mjestu.³²

Među samostanima što su još 1595. godine u funkciji, u župi Soli je i onaj u Gradovrhu i Donjoj Tuzli, među četmaest, koliko ih je bilo ukupno u BiH.³³ Iz popisa što nam ga daje J. Jelenić vidljivo je da u Soli djeluju dva samostana, samostan u Gradovrhu, s 15 članova od čega 10 redovnika - otaca, dva laika i tri klerika, a onaj u Donjoj Tuzli imao je četiri fratra, dva laika i dva klerika.³⁴ Izvješća fra Franje Baličevića za 1600. godinu kazuje nam da samostan i crkva posvećeni Uznesenju Blažene Djevice Marije pastoralno opslužuju oko 1600 kršćanskih duša ili oko 400 kršćanskih kuća. U blagdanskim danima, posebice u vrijeme svetkovine Uznesenja Blažene Djevice Marije 15. kolovoza, okupi se u samostanu u Gradovrhu i mnogo više kršćanskih duša, a nije malen broj pripadnika i drugih vjeroispovijesti.³⁵ Izvješća iz XVII. stoljeća što su ga sačinili 1623. godine fra Pavao Papić i fra Jure Neretljanin govore nam da su dva samostana u Solima imala određeni broj župa. Tako se za gradovrški samostan veli da su mu župe Gradovrh, Dragunja, Bijela, Korjenita i Brčki.³⁶ Samostan Svetog Petra u Donjoj Tuzli imao je samo tri župe: grad Soli (Tuzla), Pojale i Gračanicu.³⁷ Župa Pojale smještena uz samu rijeku Jalu, nalazila se južnije od Tuzle. Posljednji puta ona se spominje 1638. godine, a već u popisu biskupa M. Maravića više je ne nalazimo, što znači da je u vremenu između 1638. - 1655., nestala.³⁸

Gradovrški samostan pokrivao je u pastoralnom opsluživanju kršćanskog puka zajedno sa svojim župama, područje na sjeveru do Save, zapadno od Tinje i istočno od Drine. Najbrojnija župa bila je Dragunja koja je po popisu iz 1621. godine imala čak 830 kršćanskih duša.³⁹

³² M. V. Batinić, *Djelovanje franjevacu BiH*, sv. II, str. 57.

³³ M. V. Batinić, *Djelovanje franjevacu BiH*, sv. II, str. 61. Usporediti: J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. II, Sarajevo, 1912, str. 128.

³⁴ J. Jelenić, isto, sv. I, str. 128.

³⁵ U Glasniku zemaljskog muzeja u Sarajevu, za godinu 1909, str. 70.

³⁶ *Relatio de Provincia Bosnae Argentinae* O.F.M., anno 1623. Usporediti: B. Pandžić, *S. Congregation de Propaganda Fidae exhibit*, Mandićev zbornik, Rim, 1965, 211. - 234, str. 222.

³⁷ *Relatio de Provincia Bosnae Argentinae*, str. 222.

³⁸ K. Draganović, *Katalog katoličkih župa XVII. vieka u BiH*, Croatia sacra za 1944. godinu, Sarajevo, 1944, str. 27, 123.

³⁹ D. Mandić, *Etnička povijest BiH*, Rim, 1967, str. 477.

Broj vjernika, župa i samostana tijekom XVII. stoljeća, u vidnom je opadanju. Izvješće biskupa fra Marijana Maravića jasno ukazuje na tu činjenicu. U čitavoj BiH za njegova biskupovanja, djeluje 12 samostana, među kojima dva u Soli i jedan u Usori (Gradovrh, Donja Tuzla i Modriča). I broj se župa u to vrijeme smanjuje. Gradovrškom samostanu pripadaju sljedeće župe: Gradovrh, Dragunja, Bijela (Barky) i Cornica, a onaj u Donjoj Tuzli pod svojom je jurisdikcijom imao samo dvije: Tuzlu i Gračanicu (ranije tri).⁴⁰ Oba samostana sa župama što su pokrivale šire područje Soli i dijelove Usore (sjeveroistočni dio Bosne) opsluživali su preko 829 kuća s katoličkim pučanstvom u kojima je bilo oko 6143 osobe.⁴¹ Deset godina kasnije (1675. godine) ugasila se još jedna župa donjotuzlanskog samostana, ona u Gračanicu. Nju ne spominje u svom biskupskom izvješću biskup Ogramić-Olovčić 1675. godine.⁴² Iz navedenog izvješća vidi se da su samostani u Gradovrhu i Donjoj Tuzli gotovo potpuno opustjeli. Zbog prevelika duga turskim vlastima, samostan u Gradovrhu morao je prestati s djelovanjem. Radilo se o sumi od 13.000 dukata, koliko je potraživalo oko 70 turskih vjerovnika. Donjotuzlanski samostan bio je zadužen za oko 4000 dukata.⁴³ Prilike u Usori i Soli, kao uostalom i u čitavoj BiH, pogoršale su se početkom austro-turskih ratova poznatih kao bečki ratovi, 1683. - 1688. godine. Turci su svaljivali veliki dio krivice za svoje neuspjehe u navedenim ratovima na kršćane i fratre koji su tada još više proganjani i protjerivani. Ratovi su bili razlogom velikog iseljavanja kršćanskog stanovništva iz Usore i Soli u Slavoniju u Ugarsku. Nestajanjem kršćanskog stanovništva i odlaskom franjevacu iz tih krajeva, odumiru i brojne župe i samostani. Najbolje se to uočava u izvješću biskupa Olovčića-Ogramića iz 1675. godine. On između ostaloga govori da je u Tuzli ostao samo jedan samostan, s jednom župnom kućom koji pastoralno opslužuje ukupno 1200 katoličkih duša. U jednom broju naselja više nema župa što su pripadale gradovrškom samostanu. Tako se više ne spominje niti crkva niti župna kuća u Brki, što je skrblila o 1926 katoličkih duša; niti u Korjenici u Bijeljinskom polju, nema više crkve. Postoji samo jedna župna kuća što pastoralno opslužuje 995 katoličkih duša. U navedenim mjestima naselio se velik broj muslimanskog življa, a veći broj katolika prešao je na islam. U Dragunji nema crkve, postoji samo župna kuća, a župa broji 1161 katolika. U samom Gradovrhu postoji samostan i župa koja broji 1400 katolika i tako redom.⁴⁴ Biskup Olovčić u

⁴⁰ J. Jelenić, *Kultura i djelovanje bosanskih franjevacu*, sv. I, str. 132.

⁴¹ E. Fermežin, *Acta Bosnae*, str. 478.

⁴² D. Mandić, *Etnička povijest BiH*, str. 477.

⁴³ Riječ je o podacima što su ih dali Pavao Ravnjanin i fra Franjo Varadin.

Vidjeti: J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, str. 134.

⁴⁴ Podaci preuzeti iz djela: M. V. Batinić, *Djelovanje franjevacu u BiH*, sv. II, str. 151. Vidjeti tablični prikaz.

svom izvješću za 1675. godinu veli da su Gradovrški samostan i crkva obrasli korovom i trnjem te su zatvoreni. U crkvi se još uvijek nalazila slika čudotvorne Gospe. U prigodi veće svetkovine u zapašenu crkvu dolazio bi svećenik obaviti službu Božju, a čim bi to uradio, morao je krišom bježati kako ga potraživači duga ne bi spazili. U samostanu godine 1675. više nitko ne boravi. Unatoč izrečenoj konstataciji, biskup Ogramić-Olovčić te je godine (1675.) pohodio taj samostan i obavio krizmu za 963 krizmanika. Spominje se da je u njemu u dva navrata zaredio 5 novih svećenika, 6 đakona, 8 subđakona i osam nižih redova.⁴⁵ Ovi podaci su, po svemu sudeći, utjecali na jedan broj povjesničara da zaključe kako je taj gradovrški samostan nestao 1688. godine; no iz izvješća Olovčića-Ogramića jasno se vidi da je napušten 1675. godine, pa možda i koju godinu ranije, svakako u vrijeme bečkih ratova samostan više ne djeluje.

Bečki ratovi ostavili su pravu pustoš i u usorskim krajevima, u kojima ne samo da nestaje jedan broj samostana među kojima i onaj Svetog Ilije u Modriči s jednim brojem župa, već i značajan broj katolika toga kraja. Izvješća spomenutih biskupa govore da je iz Usore s područja modričkog samostana u vrijeme povlačenja princa Eugena Savojskog iz Sarajeva pod sam konac XVII. stoljeća, iz modričkog kraja iselilo preko 6000 katolika.⁴⁶ Tursko stanovništvo, koje je bilo naseljeno u Slavoniji u XVI. stoljeću, moralo se povlačiti u Bosnu u vrijeme bečkih ratova. Ono je popunjavalo opustjela sela i zaseoke u Usori i Soli. Pravoslavno vlaško stanovništvo išlo je u napuštena katolička sela, a u varošima su se zadržavali muslimani.

Ako bismo na koncu htjeli u kratkim crtama rezimirati prva dva stoljeća turske vlasti u Usori i Soli, onda moramo reći da su turske vlasti uvelike pridonijele promjeni i demografske i vjerske slike tih krajeva. Nagovještaj Gazi Husrev-bega da će BiH očistiti od katolika ipak se nije ostvario, mada je njegovo djelovanje, kao i djelovanje njegovih nasljednika, osjetno pridonijelo nestanku katolika Hrvata s tih prostora. Autohtono katoličko hrvatsko pučanstvo jedino se uspjelo zadržati uz Savu, na samoj granici s Austrijom gdje je moglo pobjeći u slučaju turske opasnosti. Velika pomicanja stanovništva gotovo su ispraznila pojedine krajeve Usore i Soli od katoličkog stanovništva. Mislimo prije svega na istočnu Bosnu (zvornički kraj), Ozren, Podvučjak i dolinu Bosne, uzvodno. Pojedine močvarne i vodoplavne krajeve uz Savu naselili su Vlasi pravoslavci koji su i danas u

⁴⁵ B. Gavranović, *Franjevački samostan u Kraljevoj Sutjesci*, sv. II, str. 230. (u rukopisu).

⁴⁶ Čak se spominje broj od 6000 katoličkih obitelji koje su napustile Bosnu 1675. godine, što zbog gladi, što zbog straha od turske osvete. Najviše ih je bilo iz doline rijeke Bosne. P. Živković, *Etnička i vjerska povijest*, str. 77. Usporediti: M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca BiH*, sv. II, str. 144.

većini naselja nekadašnjih katolika (Žabar, Obudovac, Crkvina, Miloševac, bijeljinski kraj i dr.).

Prva dva stoljeća turske vlasti u Usori i Soli, kao uostalom i u čitavoj BiH, bila su sudbonosna za demografsku i konfesionalnu sliku tih dijelova BiH. To je razdoblje najmasovnijeg iseljavanja hrvatskog naroda iz tih krajeva. Demografska i konfesionalna slika više se nije mogla vratiti na stanje, kakvo je bilo u ranijem razdoblju. I u gospodarskom pogledu zbog čestih vojnih djelovanja, taj kraj se nije mogao bolje razvijati. Osim vojske, tim su područjem harale i brojne epidemije, pridonoseći demografskim promjenama.

Iako nedovoljno istražen, kraj Usore i Soli zavrjeđuje da se o njemu više istražuje i znanstveno promišlja, posebice u novije vrijeme, kada su nam postali pristupačni privredni defteri i vrela brojnih samostana i župa. Ovim prilogom vjerujemo da ćemo potaknuti daljnja istraživanja što će rezultirati novim spoznajama kojima će se više osvijetliti povijest toga kraja, od mnogih percipiran, kao i cijela BiH, kao tamni vilajet. Izvori govore da se i u tim krajevima u vrijeme turske prevlasti puno toga zanimljivog događalo, što je imalo odraza na društvena, politička, gospodarska i kulturna, a napose vjerska zbivanja na širem planu.

Summary

Usora, which is situated in the region of North-East and North Bosnia, is mentioned for the first time in the Chart of Bela the Fourth from 1244. In the Middle Ages there were located many fortresses and significant settlements, which in time became centers of administrative units – parishes and counties.

First two centuries of Turkish power in Usora and Soli were crucial for the demographic and religious situation in that part of Bosnia and Herzegovina. The expectation of Gazi Husrev – bey that Bosnia and Herzegovina will be Catholic-free did not come true, although his acting, as well as that of his descendants significantly contributed to emigration of Croatian people from this region. In economical aspect, this region could not develop better too. Other than army, that region was devastated by numerous epidemics what contributed even more to demographic changes.

With this contribution, we hope to encourage further research and scientific thoughts, which would bring more light to the history of this region.

ISSN 1846-3819

POVIJESNI ZBORNİK
godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe

broj 1 i 2 (God. I)

Osijek, 2006./2007.

POVIJESNI ZBORNİK
godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe
br. 1 i 2, Osijek 2006./2007.

Nakladnik:

Odsjek za povijest – Filozofski fakultet Osijek

Za nakladnika:

Prof. dr. sc. Ana Pintarić, dekanica

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

Uredništvo:

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku

Prof. dr. sc. Slobodan Čače, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. fra Marko Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo

Prof. dr. sc. Marjan Dimitrijević, Institut za nacionalna istorija, Skopje

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku

Doc. dr. sc. Miroslav Akmadža, Filozofski fakultet u Osijeku

Izv. prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli

Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar, Pécs

Glavni urednik:

Prof. dr. sc. Pavo Živković

Tajnik uredništva:

Mr. sc. Zlatko Đukić

Lektor i korektor:

Marica Grigić

Računalna obrada i prijelom:

Ivan Nećak

Tisak:

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka